

ZAGORSKI POJAS SPLITSKE OPĆINE — PRIMJER EKSODUSNOG PODRUČJA*

MATE MATAS

Splitska općina zahvaća središnji dio splitske, južno hrvatske ili dalmatinske makro-regije. Površina joj je 858,23 km², a prostire se kroz tri geografski različite zone, tj. otočnu, primorsku i zagorsku. Otočna zona je prostorno najmanja, pripada joj otok Šolta u cijelosti, te istočni dio Čiova na kojem se nalazi naselje Slatina. Primorska zona je prostorno znatno veća od otočne, a zahvaća veći dio podmosorskog i potkozjačkog primorja. Prostorno najveća je zagorska zona koja čini skoro 70% cjelokupnog teritorija ove općine. Granicu između primorskog i zagorskog područja čine priobalni grebeni Mosora (1330 m), Kozjaka (780 m), Opora (650 m) i Vilaje (738 m). Sjevernu među ove zone čine vrhovi Svilaje, a istočne i zapadne granice nisu toliko orografski naglašene već se poklapaju s granicama drniške, sinjske i omiške općine.

Zagorski pojas splitske općine dio je Dalmatinske zagore u širem smislu. Pod pojmom Dalmatinska zagora se najčešće podrazumijeva širok zagorski pojas koji od mora odvajaju priobalni grebeni Rilić (1155 m), Blokovo (1762 m), Omiška Dinara (864 m), Mosor (1330 m), Kozjak (780 m), Opor (650 m) i Vilaja (730 m).¹⁾

Prema sjeveru mu granicu čini Dinara (1413 m), prema zapadu rijeka Krka, a prema istoku istočni rub Imotskog polja, Rastoka i Vrgorskog jezera. Pojedini autori istočnu granicu pomiču sve do rijeke Neretve.²⁾

Tako zahvaćena Zagora ima nekoliko manjih cjelina, to su: drniško-kninska, vrljičko-sinjska, imotska, vrgorska, poljička ili omiška i Zagora

* Recenzent doc. dr Dragutin Feletar

- 1) Pojam Zagora ili Zagorje je vrlo čest u našem jeziku, a označava kraj s one strane gora, gore ili planine. Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika JAZU dio XXI, u Zagrebu 1973. str. 868. Među brojnim prostorima, mjestima i drugim toponimima s tim imenom ističe se:
  - a) kraj na sjeverozapadu Hrvatske između gora Medvednice (Zagrebačka gora), Kaničke gore, Ivanšćice, Macejske gore i Kuna-gore — zove se Hrvatsko zagorje.
  - b) Predjel u Vinodolskom primorju koji se proteže uz obalu od Novoga prema Bakru. Novlansko zagorje ide do Selca.
  - c) Katolička župna mjesta od Modruša do Ogulina ispod Velike Kapele.
  - d) kraj u Hercegovini između Treskavice i Zelen-gore.
  - e) trokraka dolina koja postaje od rijeke Lipe, Božane i Jagnile, Zagorje je onaj predio od Stare planine ka Dunavu.
  - f) Belo Zagorje geografsko ime u Kruševskom pomeniku.
  - g) Planina na poluotoku Pelješcu
  - h) Selo u Istri kod Labina, selo u općini Slunj, sela i mahale u Bosni i Hercegovini i dr. — Op.cit. str. 868
  - i) zagorski prostor u Dalmaciji se češće naziva Zagorom nego Zagorjem, ali u starijim radovima — Op.cit. i A.K. Matas, Prvo izvješće O.C.K. Državnom nižem gimnaziju u Sinju, Split, 1873. upotrebljava izraz Zagorje ili Dalmatinsko zagorje.
- 2) O ovoj problematiki detaljnije su pisali Ivo Rubić (Međe Mediterana na istočnoj obali Jadrana »Geografski pregled« I/1957. GD B i H, Sarajevo, 1957. strana 136—148.) Svetozar Ilić (Geografska regionalizacija Jugoslavije »Geografski vjestnik« XXXIII/1961.) Veljko Rogić (Regionalizacija Jugoslavije »Geografski glasnik« br. 35/1973. GDH, Zagreb, 1973, str. 13—28 i dr.).

u najužem smislu koja se uglavnom poklapa sa zagorskim pojasom splitske i trogirске općine. Drniško-kninska, vrljičko-sinjska, imotska i vrgorska zona su dobile naziv po vodećim istoimenim naseljima s raznolikim centralnim funkcijama. Nekada su se ovi prostori u popularnom govoru nazivali krajinama što je bilo mnogostruko opravdano, jer su oni zaista dijelom 18. i 19. stoljeća bili krajiški prostori između Venecije i Turske, koje su tada gospodarile ovim i susjednim predjelima. U suvremenim uvjetima i procesima naziv krajina sigurno nije najsretniji i na njemu ne bi trebalo inzistirati.

Za razliku od navedenih cjelina Zagora u najužem smislu (u daljnjem tekstu: Splitska Zagora) nije u prošlosti imala jedinstveno centralno naselje već je u pojedinim razdobljima i funkcijama bila orijentirana prema primorskim centrima (Splitu, Trogiru i Šibeniku), te se u skladu s tım govorilo o Splitskoj, Trogirskoj i Šibenskoj zagori. Naglim jačanjem Splita i njegovih centralnih funkcija posebno u poslijeratnom razdoblju veći dio Zagore orijentira se prema ovom gradu, te je opravdana sve češća upotreba naziva Splitska zagora. Uloga Splita je i u prošlosti bila veoma naglašena. Kroz dugo razdoblje on je predstavljao središte ili sjedište okruga, pokrajine ili kotara kojem su prema tadašnjoj upravno-političkoj podjeli pripadale manje zagorske općine i njihova sela. Prema podacima vezanim za popise stanovništva od 1857. do drugog svjetskog rata.³⁾

Zagorski pojas sadašnje splitske općine bio je podijeljen na manja općinska područja. Najviše sela imala je općina Muć (Bračević, Brećanac Veliki, Brećanac Mali, Crivac, Gizdavac, Milešina, Muć Donji, Muć Gornji, Neorić, Ogorje Donje, Ogorje Gornje, Postinje Donje, Postinje Gornje, Pribude, Prugove, Radunić, Ramljane, Sutina i Zelove), zatim općina Lećevica (Brštanovo, Črvljeve, Divojevići, Dugobabe, Kladnjice, Korušće, Lećeviva, Nisko, Radošić, Utere, Vinovo, Visoka, Vučevica i Uble). U trogirskoj općini bilo je pet sela (Labin, Prgomet, Primorski Dolac, Sratek⁴⁾ i Trelokve), a općini Klis pripadala su tri naselja (Dugopolje, Konjske i Kotlenica) dok je općini Sinj pripadalo jedno naselje (Koprivno).

Upravno-politička podjela u toku II svjetskog rata i neposredno po njegovom svršetku doživljava brojne promjene, a što je bilo u skladu s oslobađanjem pojedinih predjela, odnosno sela u kojima su se stvarali NOO i MNO.

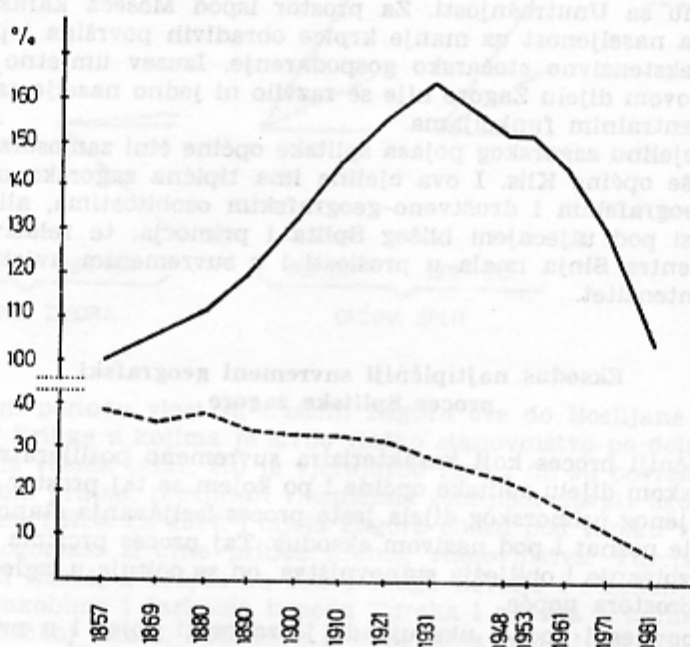
Česte promjene upravno-političke podjele su karakteristične i za poslijeratno razdoblje, a koje su pratile promjene u našem komunalnom sistemu uopće. Tako je npr. prostor bivše općine Muć u toku 1945. i dijela 1946. predstavljao samostalno kotarsko područje. Kasnije kao zasebna općina pripojena je kotaru Sinj u okviru kojeg je ostala do 1954. kada je pripojena kotaru Split.⁵⁾ Prethodno su iz ove općine izdvojena naselja Broćanac, Gizdavac i Prugove i pripojena općini Klis. Ovoj su općini pripojena i naselja Koprivno i Vučevica koja su izdvojena iz općine Sinj, odnosno Lećevica. Osim naselja Vučevica, općina Lećevica je izgubila i naselja Črvlje-

3) A. Maschek, Geographisch-statistische Repertorium der bewohnten Orte im Königreiche Dalmatien, Zadar 1888; Spezial Ortsrepertorium von Dalmatien Wien 1888; Spezial Orts Repertorium von Dalmatien Wien 1919; Upravo sudsko i crkveno razdijeljenje i imenik prebivališta primorske banovine, Zagreb, 1938.

4) Ovo je naselje saborskom odlukom od 1954. promijenilo naziv u Bogdanovići — Narodne novine br. 15, Zagreb, 1954. str. 101.

5) Narodne novine br. 1, Zagreb, 1954. str. 1

CRTEŽ 1. KRETANJE STANOVNIŠTVA SPLITSKE ZAGORE OD 1857-1981 (—) I % UDJELA STANOVNIŠTVA SPLITSKE ZAGORE U STANOVNIŠTVU OPĆINE SPLIT (---)

vo, Utore, Vinove i Visoku koja su pripojena općini Unešić, kasnije Drniš. Sela koja su pripadala trogirskoj općini su ušla u novostvorenu općinu Prgomet.

Godine 1955. općine Klis i Lečevica ušle su u sastav općine Solin, a općina Prgomet u sastav općine Kaštela.⁶⁾ Sedam godina kasnije općina Solin, Kaštela i Muć ulaze u sastav jedinstvene općine Split.⁷⁾

Interesantno je napomenuti da se geografski pojam Zagore znatno razlikuje od prostornog pojma Zagore koji živi u narodu ovog kraja, a koji se poklapa sa dijelom južno i jugozapadno od centralno položenog Mešića. Za dio između Moseća i Svilaje postoji narodni naziv Ogorje. Narodni naziv Zagora se uglavnom poklapa s prostorom i selima bivše općine Lečevica (predratnog obuhvata), a Ogorje s prostorom bivše općine Muć.

Ogorski dio ili prostor sjeveroistočno od Moseća ima niz poljskih proširenja (Mućke, Postinjsko, Ramljansko, Crivačko) plodnija tla, površinsko otjecanje voda vezano za nepropusne verfenske škriljevce. U podmo-

6) Ukaz o proglašenju Zakona o području kotara i općina u NRH, Narodne novine br. 30, Zagreb, 1955. str. 144, 145.

7) Narodne novine br. 39, str. 189—192, Zagreb, 4. listopada 1962. — Zakon o područjima općina i kotara u NRH.

sećkom dijelu prevladavaju skeletna tla u suhim udolinama i ponikvama, vrijednost kojih daleko zaostaje na onim iza Moseća. Postoji i razlika u naseljenosti. U zamosećkom — ogorskom dijelu formirala se u okopoljskom prostoru dosta stara jezgra naseljenosti. Na sjeveroistočnom dijelu Mućkog polja razvila se rimska utvrda Andetrium na cesti koja je povezivala staru Salonu sa Unutrašnjosti. Za prostor ispod Moseća karakteristična je disperzna naseljenost uz manje krpice obradivih površina i pogodnijih terena za ekstenzivno stočarsko gospodarenje. Izuzev umjetno forsirane Lečevice u ovom dijelu Zagore nije se razvilo ni jedno naselje sa jače naglašenim centralnim funkcijama.

Treću cjelinu zagorskog pojasa splitske općine čini zamosorski prostor ili sela bivše općine Klis. I ova cjelina ima tipična zagorska obilježja u prirodno-geografskim i društveno-geografskim osobitostima, ali su određeni procesi pod utjecajem bližeg Splita i primorja, te relativno bližeg gradskog centra Sinja imala u prošlosti i u suvremenim uvjetima nešto drugačiji intenzitet.

Eksodus najtipičniji suvremeni geografski proces Splitske zagore

Najtipičniji proces koji karakterizira suvremeno poslijeratno razdoblje u zagorskom dijelu splitske općine i po kojem se taj prostor bitno razlikuje od njenog primorskog dijela jeste proces iseljavanja stanovništva ili depopulacije poznat i pod nazivom eksodus. Taj proces prožima sva ostala društvena zbivanja i obilježja stanovništva, on se očituje u izgledu naselja i pejsažu prostora uopće.

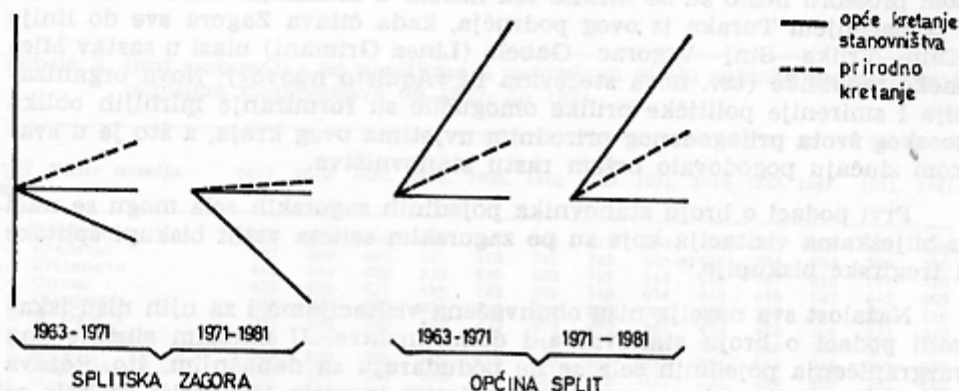
Šturi povijesni podaci ukazuju da je zagorski pojas i u prošlosti bio povremeno migraciono aktivan. Stanovništvo je u nekoliko navrata napuštalo ovaj siromašni krški kraj i selilo prema politički i egzistencijalno sigurnijem primorju, a na upražnjena mjesta dolazili su novi slojevi iz unutrašnjih gornjačkih predjela kod kojih se s vremenom javljaju iste želje da se u datom trenutku primaknu bliže primorskom pojasu. Već u XII st. osjećaju se pritisci stočarskog stanovništva iz unutrašnjosti koje se sa svojim stadima spuštalo u današnju Zagoru na zimovanje. Najvjerojatnije je u tom razdoblju zagorski prostor pripadao vlasteli iz primorskih gradova (Splita, Trogira i Klisa).⁸⁾

Padom Bosne 1463. i povećanom opasnošću od Turaka starosjedilačko stanovništvo seli prema primorju. Kako prostor ne bi stajao prazan vlastela iz primorskih gradova zove Vlahe da nasele njihove opustjele posjede. Za ustupljenu zemlju od njih su tražili određeni dio prinosa, a sigurno su na njih računali i kao na branu od prodora Turaka iz unutrašnjosti.⁹⁾

8) U prijepisu posjeda kotara Klis, Dubrave i Poljica izvađenog iz registra Kraljevine Hrvata u Ninu, a datiranog 4. ožujka 1397. se navodi da Kliskom kotaru pored ostalih posjeda pripada i teritorij Dubrave sa selima: Sratok (danas Bogdanović), Korušec, Radošić, Labin, Vučevića, Visoka, Nisko, Brštanovo, Kladnjice, Suhi Dolac, Frugovo, Gornji Muć, Konjsko, Brečnac, Dugopolje, Ramljane, Koprivno, Računić i Postinje. Iste su godine trogirani isposlovali od Žigmunda pismo kojim se selo Radošić izuzimlje iz jurisdikcije Klisa. Lovre Katlić, Veze primorske Dalmacije kroz Kliski prolaz od predhistorije do pada Venecije, Starine, knjiga 51, JAZU, Zagreb 1962. str. 308.

9) Naziv vlah je veoma starog i složenog porijekla, a kod nas se najčešće primjenjuje za stočarsko selilačko stanovništvo rumunjskog porijekla i jezika koje žive po brdskim predjelima naše zemlje od Makedonije do Istre. Osim pod općim nazivom vlahi, poznati su i kao Rumunji, Cincari, Čiči, Morovlasi, Karavlasi, Karaguni, Karavunci, Karakačani i sl. U konkretnom primjeru vlasima su se smatrali brdski pastiri bez obzira na porijeklo romansko ili slavensko.

CRTEŽ 2. MIGRACIJSKA BILANCA STANOVNIŠTVA ZAGORE I OPĆINE SPLIT OD 1963-1981.

U ovom periodu vlasni su naselili Zagoru sve do Bosiljane (današnja Marina).¹⁰⁾ Prilike u kojima je živio vlaško stanovništvo po dolasku u Zagoru su bile veoma teške, što je vjerojatno razlog da su povremeno, kada im se pružila prilika, presjatali vlasnicima zemljišta davati ugovoreni dio. Padom Klisa i Neorića 1537. i cijela Zagora dolazi pod tursku vlast, što je još više pogoršalo životne prilike njenog stanovništva. Turcima je trebalo davati harač, a brojne su bile i druge nevolje i stradanja, posebno u čestim sukobima i čarkama između Turaka i uskoka u kojima su vlasni bili na uskočkoj strani. Poteškoće s Mleačnima prije i s Turcima poslije pada Klisa i uopće nesigurne političke i gospodarske prilike koje su vladale u tom graničnom prostoru bile su stalan poticaj za seobu prema sigurnijem primorju.¹¹⁾

Romansko stanovništvo naših primorskih gradova je često upotrebljavalo naziv Moriak, a prostor u kojem su živjeli ti ljudi moriakijom. Izraz vlah, vlah i vlaho se i danas često upotrebljava i najčešće ima podrugljivo, pogrdno značenje. Stanovnici našeg srednjeg primorja za svoje susjede iz brdskih zagorskih predjela upotrebljavaju naziv vlah i vlaho bez obzira na nacionalno i religiozno porijeklo, dok se u južnom Dubrovačkom primorju više upotrebljava izraz vlah, ali on označava pripadnika pravoslavne vjeroispovijesti ili Srbina uopće. Enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, knjiga 7, Zagreb 1968, str. 678.

10) Marko Perojević: »Vlasni na Trogirskom teritoriju«, Jadranaki dnevnik, broj 136, Split, 1936.

11) Tako se npr. među kućnim starješinama koje su preko trogirskog arhidakona Rotonda tražili od nadvojvode Karla da ih primi kao svoje podanike, a što je on 1579. godine i učinio, nalaze i potpisnici iz sela Kladnjice: Petar i Pavao Šilović, Bartul, Miljenko i Radan Zokić, Grga Radejić, Toma Ivanović, Nikola Martinović, Petar Max Ilić i Martin Matijević. Marko Perojević op. cit.

Godine 1839. od svih tih prezimena u Kladnjicama se nalazi samo Šilović. Ostali su vjerojatno iselili prema primorju, a što je bilo u skladu sa općim migracijama stanovništva Zagore u tom razdoblju. U povijesnim podacima iz vizitacije trogirске biskupije u 18. stoljeću po bilješkama Marka Perojevića kancelara i kanonika biskupa Didaka Manvle 1755—1766., Starine, knjiga 48, JAZU, Zagreb 1958. str. 304 navodi se da su Šilović-Šlade u Trogiru porijeklom iz Kladnjica.

Koncem 17. stoljeća u polupraznu Zagoru bosansko-hercegovački fra-njevci dovode masu doseljenika i tu ih naseljavaju.¹²⁾ Političke prilike u tom prostoru nešto su se smirile tek mlrom u Sremskim Karlovcima 1699. i povlačenjem Turaka iz ovog područja, kada čitava Zagora sve do linije Knin—Vrlika—Sinj—Vrgorac—Gabela (Linca Grimanj) ulazi u sastav Mletačke republike (tzv. nova stečevina ili »Aquistu nuovo«). Nova organizacija i smirenije političke prilike omogućile su formiranje mirnijih oblika seoskog života prilagođenog prirodnim uvjetima ovog kraja, a što je u svakom slučaju pogodovalo bržem rastu stanovništva.

Prvi podaci o broju stanovnika pojedinih zagorskih sela mogu se naći u bilješkama vizitacija koje su po zagorskim selima vršili biskupi splitske i trogirске biskupije.¹³⁾

Nažalost sva naselja nisu obuhvaćena vizitacijama i za njih nisu iskazani podaci o broju stanovnika i domaćinstava. U mnogim slučajevima razgraničenja pojedinih sela se ne podudaraju sa današnjim, što otežava detaljnije analize i komparacije. Za primjer je uzeto 10 naselja za koja se po određenim pretpostavkama misli da se teritorijalno nisu bitno mijenjala.

Tab. 1. Stanovništvo nekih sela Splitske zagore od 1757/1760. do 1857.¹⁴⁾

Naselje	1757/1760.	1857
Bogdanović	324	526
Crivac	292	438
Dugobabe	96	163
Kladnjice	291	496
Korušce	254	347
Nisko	222	270
Prgomet	79	221
Radošić	342	693
Ramljane	280	432
Vučevica	96	330
Ukupno:	2 276	3 916

U navedenim naseljima za koja se može pretpostaviti da imaju brojne srednje vrijednosti zagorskih sela u cjelini stanovništvo je u navedenom stogodišnjem razdoblju poraslo za 172%. Tempo rasta nije bio naročito brz i niži je nego u II polovici prošlog stoljeća i prvim decenijama ovog

12) A. K. Matas op. cit. Mnogstvo obitelji od Glamoča, Kupresa, Livna, Skopja, (Uskoplja), Duvna, Rakitnog, Rame, Dolanja koji dragovoljno sljedeše poziv i primjer svojih duhovnih pastira spustiše se u ravnu, ali tada još divljačnu i pustošnu Cetinu. Te pravedne obitelji se rasturiše po Zagorju i Cetini od Boraže do Prologa, od Moseča do Dragovića, te napuče malo pomalo od 1687. do 1723. župe: Zastok, Bitelić, Bajagić, Galu, Otok, Rudu, Grab, Cačvinu, Tija-ricu, Hrvatce, Potravlje, Ogorje, Muć, Sinj, Turjake, Trilj, Voštane, Strižrep, Aržano, Svib, Vojnić, Dicmo, Dugoopolje, Prugovo, Konjsko, Brštenovo, Lečevicu, Prgomet, Bristivicu, Ljubiti-ovicu, Suii Dolac, Visoku i Čvrlijevo.

13) Lovre Katić: »Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka — po bilješkama nadbiskupa Cupillija i Bizze, 1709—1754., Starine, knjiga 47, JAZU, Zagreb, 1957. i Lovre Katić op. cit. Starine, br. 48 ...

14) Izvor: za 1757/1760. Lovre Katić, op. cit., a za 1857. Mirko Korenić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971., djelo JAZU, knjiga 54, Zagreb, 1970, str. 658—670. Više podataka o stanovništvu zagorskih sela prije prvog statističkog popisa sadrži elaborat Prvog katastarskog premjera Dalmacije. Na žalost oni nisu rađeni po istom principu za sva naselja, te ih je teško međusobno uspoređivati. Za obradu pojedinih naselja taj elaborat predstavlja dragocjen izvor demografskih i gospodarskih podataka. Elaborat se čuva u arhivu mapa koji se sada nalazi u sastavu Historijskog arhiva u Splitu.

stoljeća. Tegoban život s čestim nestašicama i gladnim razdobljima je podržavao visoke stope mortaliteta, koji je i pored vilokih stopa nataliteta davao relativno mali porast stanovništva.

Tabela 2. Broj stanovnika po naseljima u zagorskom dijelu splitske općine prema popisima stanovništva od 1857. do 1981.

Red. broj	Naziv naselja	1957.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
1.	Bogdanović	526	570	599	602	687	762	918	894	860	895	896	699	496
2.	Bračević	537	502	507	521	578	742	742	845	782	764	700	589	400
3.	Bršanovo	401	444	466	532	640	629	799	744	730	687	659	571	526
4.	Crivac	438	439	487	495	592	500	580	674	648	618	587	643	609
5.	Divojevići	205	210	220	256	252	259	260	286	306	305	311	257	150
6.	D. Ogorje	361	502	328	362	423	472	472	544	472	475	404	323	240
7.	D. Postinje	289	261	266	254	265	319	319	466	403	369	336	217	187
8.	D. Muć	793	638	768	858	918	965	965	1072	914	919	946	817	737
9.	Dugobabe	163	193	204	204	254	324	350	312	307	297	245	182	142
10.	Dugopolje	1366	1445	1596	1688	1889	2127	2122	2427	2322	2378	2596	2665	2610
11.	Glzavac	263	250	250	261	303	336	336	370	308	291	264	353	143
12.	Gornje Ogorje	579	516	512	605	718	775	775	890	869	833	722	603	420
13.	G. Postinje	206	205	188	197	217	237	259	206	250	756	220	203	172
14.	G. Muć	355	572	614	718	759	854	832	946	841	942	885	856	697
15.	Kladnjače	496	553	623	656	701	719	754	776	814	802	725	664	440
16.	Konjsko	348	291	360	426	453	474	582	572	483	464	401	323	232
17.	Koprivno	224	253	264	276	292	310	335	338	349	331	354	326	274
18.	Korušce	347	406	380	448	446	459	650	501	413	384	282	201	133
19.	Kotlenice	247	279	255	268	296	385	500	510	328	288	297	251	172
20.	Labin	508	471	536	617	694	764	1100	881	762	769	733	497	276
21.	Lećivica	294	397	398	428	434	505	468	458	383	366	316	274	233
22.	Liska	...	...	53	65	106	130	142	156	121	128	139	139	119
23.	M. Milešina	132	145	148	151	166	153	153	180	152	130	112	86	64
24.	Neorić	587	623	667	703	731	857	837	990	937	1003	878	1096	1034
25.	Nisko	270	314	312	342	393	412	412	432	454	442	457	473	350
26.	Prgomet	212	191	178	232	238	267	330	295	281	301	301	272	212
27.	Pribude	227	279	284	319	354	339	339	409	401	347	344	346	284
28.	Prim. Dolac	805	825	849	891	1043	1213	1438	1571	1516	1591	1685	1546	1197
29.	Prugovo	575	596	638	710	799	816	816	821	796	793	725	481	474
30.	Radiočić	603	764	816	852	938	1041	1000	1091	959	939	860	578	424
31.	Radunić	...	...	174	193	215	238	238	280	256	218	237	212	160
32.	Ramljani	452	461	483	454	533	548	548	554	630	621	539	508	324
33.	Sutina	247	439	260	276	299	297	410	388	479	454	483	478	295
34.	Trolokve	271	257	289	372	383	352	482	455	426	423	400	308	257
35.	Uble	343	328	351	413	468	542	499	489	389	413	372	302	233
36.	V. Milešina	152	167	169	172	189	233	233	255	252	222	208	118	77
37.	V. Broćanac	374	471	414	447	487	558	558	653	391	426	346	283	241
38.	Vučevica	330	355	370	388	442	538	484	564	499	503	446	235	138
39.	Zelovo	184	...	95	102	113	113	...	144	170	131	98	60	44

Izvor: a) Za 1857—1971. g. Mirko Kovačević, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971*, djela JAZU, knjiga 54, Zagreb 1975. str. 658—670.

b) Za 1981. tablogram Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske, Zagreb, 1982.

— Popisom 1869, 1910, 1921 i 1931. naselja Lećivica i Uble su smatrana jedinstvenim naseljem te se računskim operacijama izdvojio broj stanovnika za svako naselje u navedenom godinama;

— Popisom 1857—1900. naselja Mala i Velika Milešina su smatrana jedinstvenim naseljem te se računskim operacijama izdvojio broj stanovnika za svako naselje u spomenutim godinama popisa.

Analizom tabela 2 i 3, te crteža 1 kojima je prikazano kretanje stanovništva Splitske zagore od 1857—1981. godine mogu se uočiti dva različita razdoblja, tj. razdoblje rasta stanovništva od 1857—1931. godine i razdoblje pada od 1931—1981. godine. U prvom razdoblju stanovništvo Zagore je poraslo od 14 830 na 24 330 stanovnika ili za 164%. Porast stanovništva u navedenom razdoblju nije bio linearan, jer su stope porasta u pojedinim međupopisnim razdobljima imale različite intenzitete. Veće stope rasta bile

Tabela 3. Kretanje stanovništva Zagore i općine Split od 1857. do 1981. godine

godina	1857.	1869.	1880.	1880.	1900.	1910.	1921.	1931	1948.	1953.	1971.	1971.	1981.
ukupno	14 830	15 630	16 611	17 856	19 758	21 634	23 366	24 330	22 603	22 548	21 546	19 034	15 215
u % — 1857 = 100	100	105,39	112,00	120,40	133,22	145,87	157,55	164,05	152,41	152,04	145,28	128,34	102,59
kretanja stanovništva u međuop. razdobljima													
ukupno	—	800	981	1 245	1 902	1 876	1 732	964	-1 727	- 55	-1 002	-2 459	-3 819
%	100	105,39	106,27	107,49	110,65	109,49	108,00	104,12	92,90	99,75	95,55	88,55	79,93
prosjeak po godinama u % za po-plis. god.													
ukupno	66	89	124	190	188	137	96	- 101	- 11	- 125	- 245	- 381	
u % za po-plis. god.	4,45	5,61	7,49	10,65	9,49	7,23	4,12	- 4,15	-0,01	- 5,80	-11,39	-20,01	
ukupno	37 806	42 355	45 131	50 663	58 212	64 414	71 550	86 124	97 146	109 331	132 873	185 047	235 922
%	100	112,03	119,37	134,00	153,97	170,38	189,25	227,80	256,95	289,18	351,46	489,46	642,03
udio stanovništva Zagore u stanovništvu općine Split	39,23	36,90	38,81	35,24	33,94	33,59	32,60	28,25	23,27	20,62	16,21	10,29	6,45

Podaci u tabeli su nastali sređivanjem podataka iz tabele 2 a koji su preuzeti iz knjige Mirko Korinčić op. cit.

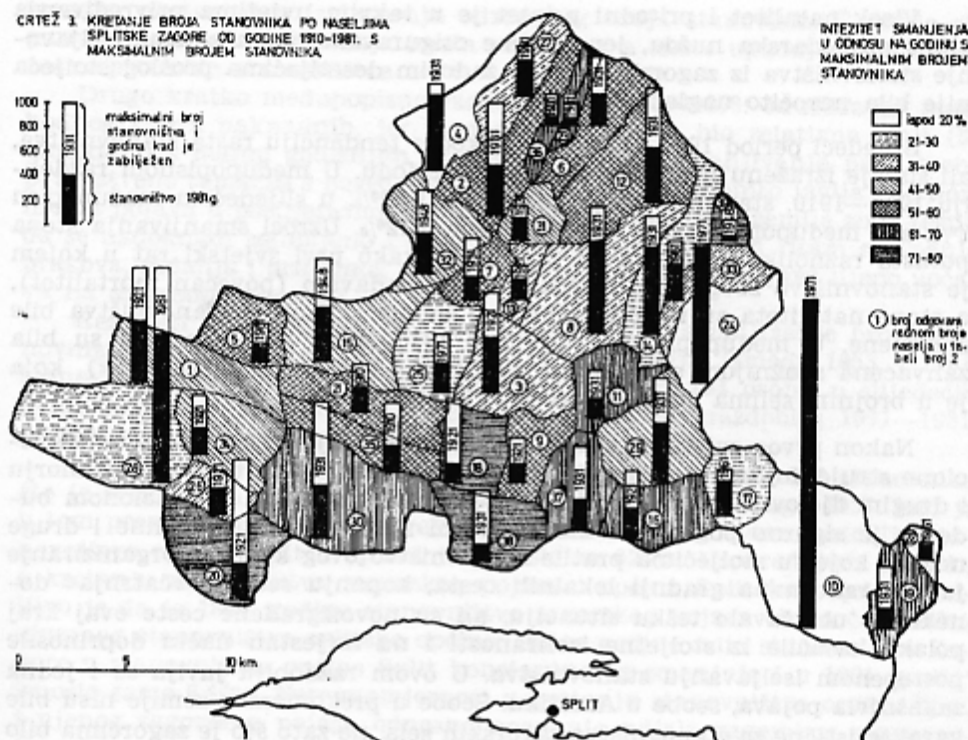
Tabela 4. Migracijska bilanca stanovništva Zagore i općine Split u razdoblju 1963—1981.

Broj stanovnika	Forast ili pad 1963—1971.			Manjask ili višak nastao selidbom			Forast ili pad 1971—1981.			Manjask ili višak nastao selidbom			
	1963.	1971.	1981.	popi-san	pri-rodni	apso-lutan	% st. 1963.	% pri-r. pri-raš.	popi-san	pri-rodni	apso-lutan	% pri-r. pri-raš. 1971.	
Zagora	21 044	19 034	15 215	-2 010	1 819	- 3 829	18,19	210,56	-3 819	243	- 4 062	1687,90	21,29
Općina Split	143 307	185 047	235 922	41 740	12 219	+29 521	—	—	50 875	28 195	+24 680	—	—

Izvor: Podaci sređeni prema rezultatima popisa stanovništva 1961., 1971., i 1981. te na osnovu evidencije broja rođenih i umrlih (v. bilješku 17)

CRTEŽ 3 KRETANJE BROJA STANOVNIKA PO NASELJIMA SPLITSKE ZAGORE OD GODINE 1910-1981. S MAKSIMALNIM BROJEM STANOVNIKA

su u međupopisima 1857—1900. a manje od 1900—1931. Smanjenje stope rasta po međupopisima 1900—1931. na izvjestan način predskazuje drugo veliko razdoblje tj. razdoblje pada stanovništva od 1931—1981. godine.

U prvom međupopisnom razdoblju 1857—1869. stanovništvo Zagore je poraslo za 5,39% u drugom za 6,27%, u trećem 7,49%, a u četvrtom je zabilježen najveći porast 10,65%. Ovako brz porast stanovništva Splitske zagore u drugoj polovici prošlog stoljeća je prvenstveno posljedica velike biološke snage stanovništva, tj. prevage nataliteta nad mortalitetom, što je ujedno bila karakteristika i cijele Dalmatinske zagore u najširem smislu. Na žalost nema sigurnih brojčanih podataka s kojima bi se moglo dokumentirati prirodno kretanje stanovništva,¹⁷⁾ ali je sasvim sigurno da su stope mortaliteta zbog teških životnih uvjeta bile visoke, a stope nataliteta još više, što je podržavalo umjerene ili više stope prirodnog prirasta stanovništva. Više ili visoke stope nataliteta su bile u skladu s načinom života stanovništva zagorskog pojasa, te načina privređivanja, baziranog na samoopkrbnom ratarstvu i stočrstvu.

17) Knjige rođenih i umrlih su u toku drugog svjetskog rata za većinu zagorskih sela nestale ili su spaljene, tako da se prirodno kretanje stanovništva Zagore može pratiti tek u poslijeratnom razdoblju kada su uvedene nove matične knjige, a naročito u periodu od 1963. god. od kada se u Republičkom zavodu za statistiku — Demografski odjel vode posebne statističke evidencije o rođenim i umrlim po naseljima SRH.

Visok natalitet i prirodni prirast je u takvim uvjetima privredivanja bila i gospodarska nužda, jer se time osiguravala radna snaga. Iseljavanja stanovništva iz zagorskih sela u zadnjim desetljećima prošlog stoljeća nije bila naročito naglašena pojava.

Slijedeći period 1900—1931. ima također tendenciju rasta stanovništva, ali slabije izraženu nego u prethodnom periodu. U međupopisnom razdoblju 1900—1910. stanovništvo je poraslo za 9,49%, u slijedećem međupopisu 8%, a u međupopisu 1921. do 1931. svega 4,12%. Uzroci smanjivanja stopa porasta raznoliki su. Jedan od njih je svakako prvi svjetski rat u kojem je stanovništvo zbog ratnih nedaća više stradavalo (povećan mortalitet), a stope nataliteta su zbog poremećene spolne ravnoteže stanovništva bile smanjene. U međupopisnom razdoblju 1910—1921. zagorska sela su bila zahvaćena snažnijom epidemijom španjolske groznice («španjoike»), koja je u brojnim selima doslovce decimirala stanovništvo.

Nakon prvog svjetskog rata u Zagori se počinju formirati prve migracione struje kojima je stanovništvo polako počelo odlaziti prema Primorju i drugim djelovima naše zemlje, ali i prema inozemstvu. Migracionom buđenju je sigurno pogodovao nizak životni standard, sušne godine i druge nedaće koje su stoljećima pratile stanovništvo ovog kraja.¹⁸ Organiziranje javnih radova na gradnji lokalnih cesta, kopanju seoskih «čatrnja» donekle je ublažavalo tešku situaciju, ali su novozgrađene ceste ovaj kraj polako izvlačile iz stoljetne izoliranosti i na izvjestan način doprinosile postepenom iseljavanju stanovništva. U ovom razdoblju javlja se i jedna zakašnjava pojava, seobe u Ameriku. Seobe u prekomorske zemlje nisu bile karakteristične za stanovništvo zagorskih sela, ne zato što je zagorcima bilo dobro, već zato što među ostalim razlozima nisu mogli nabaviti novčana sredstva potrebna da bi se platila dosta visoka cijena puta preko oceana.

Dakle, nije pravilo da uvijek seli onaj najsiromašniji. Njemu je bio problem izvući iz škrte zemlje, koju je teško mogao i založiti, sredstva kojima bi se pokrenuo iz tog siromašnog kraja.¹⁹

Najveći broj stanovnika imala je Splitska zagora 1931. godine od kada počinje novo razdoblje u kretanju stanovništva. Od te godine stanovništvo ovog prostora se stalno smanjuje. Tempo pada stanovništva u početnom je razdoblju (tridesete godine) bio relativno spor, da bi u poslijeratnom razdoblju, a posebno u zadnja dva desetljeća dosegao razmjere prave depopulacije. Taj ubrzani tempo demografskog pražnjenja pretvorilo je zagorski pojas splitske općine u jedan od najizrazitijih eksodusnih krajeva naše zemlje. U periodu 1931—1948. stanovništvo splitske zagore se smanjilo za 7,10% ili u prosjeku za oko 100 osoba godišnje. Vjerojatno je dio

18) U Zadržnom listu (br. 11, str. 205—206, Split, 1923.) pisac ovako opisuje sušnu 1922. godinu: »Proletna suša nam je uništila usjeve pšenice i ječma. Na više mjesta nije se ni sjeme skupilo. Žetve može se reći ove godine nije ni bilo, nego neka vrsta paljetaka. Nema spíce ni za trećinu blaga tako da je sada kila sjena skuplja nego unatrag tri godine kilo pšenice. Marva će se morati prodati.

19) Mate Matas, diplomski rad, Kladnjice — prilog poznavnju sela Dalmatinske zagore, Zagreb, 1968.

U razdoblju 1921—1931. iz Kladnjica je u Ameriku iselilo 22 zrela muškarca, ali ih se većina nije duže zadržala i 13 ih se ubrzo vratilo kućama. Njima se vjerojatno bilo teško aklimatizirati, jer su došli iz sredine sa potpuno zatvorenom i zaostalom seoskom ekonomijom u zemlju naglog kapitalističkog razvoja. I za razliku od primoraca i otočana koji su u tom pogledu već imali određene navike i ostajali prihvaćajući tu novu sredinu, oni su se vratili natrag na svoja siromašna ognjišta.

manjka nastao zbog iseljavanja određenog broja stanovnika,²⁰⁾ ali je sigurno da su ratna stradanja imala veći udio, a nešto upućuje i oblik starsne piramide stanovništva.

Drugo kratko međupopisno razdoblje od 1948—1953. odudara od pret hodnog i svih naknadnih, jer je pad stanovništva bio relativno mali (55 ukupno) i s malim godišnjim prosjekom (—11), smanjivanje pada treba prvenstveno tumačiti s povećanim porodom koji se općenito javlja kao normalna pojava u poslijeratnom životu svakog prostora ili zemlje zbog težnji da se nadoknadi izgubljeno i uspostavi ratom poremećeni ritam sklapanja brakova, rađanja i prirodnog prirasta u cjelini. I ova se pojava lijepo uočava na starosnoj piramidi.

Rezultati zadnjih triju popisa pokazuju da se smanjivanje broja stanovnika nastavlja te da su stope pada sve izrazitije. Između 1953. i 1961. stanovništvo se u prosjeku godišnje smanjivalo za 124 osobe, u sljedećih deset godina za 245 osoba dok je u međupopisnom razdoblju 1971—1981. prosječno godišnje smanjenje iznosilo čak 381 osoba.

U svim selima splitske zagore 1981. godine živjelo je 15 215 stanovnika što je svega 2,5% više nego daleke 1857. a 37,5% manje nego 1931. kad je u tom prostoru zabilježen najveći broj stanovnika. U istom razdoblju stanovništvo općine Split u cjelini je poraslo za 624%. Uspoređujući podatke o kretanju stanovništva zagorskog pojasa i općine Split kao cjeline vidljivo je da je 1857. godine stanovništvo zagorskog pojasa činilo čak 39,2% ukupnog stanovništva splitske općine. Od te godine udio stanovništva Zagore u stanovništvu općine Split konstantno se smanjuje i u 1981. godini iznosio samo 6,45%. Neravnomjernost u kretanju stanovništva općine Split i njenog zagorskog pojasa odnosno opadanje udjela zagorskog stanovništva ima veoma složene unutarnje i vanjske uzroke. Opadanje stanovništva u zagorskim selima je prvenstveno posljedica iseljavanja.

Vanjski faktori koji su privlačili stanovnike Zagore dolazili su i dolaze prvenstveno iz primorske zone istog općinskog područja ili drugih naših ili inozemnih privredno snažnijih sredina. Privlačnost primorske zone je u skladu s novim zbivanjima u kojima primorske fasade dobivaju veću vrijednost i važnost prema kojima su usmjerene migracione struje iz unutrašnjosti.

Opće kretanje stanovništva (pozitivno ili negativno) pokazuje odnos ili utjecaj prirodnog prirasta i prostorne pokretljivosti stanovništva u nekom razdoblju. Negativna migracijska bilanca tj. prevaga broja iseljenih nad brojem useljenih i negativan prirodni prirast (više umrlih nego rođenih) davat će određenom kraju eksodusna obilježja (E). Obrnuta kombinacija će dotičnom prostoru davati imigracijsko obilježje (I).

Obrnuta kombinacija će dotičnom prostoru davati imigracijsko obilježje (I).

U konkretnom slučaju prostor splitske zagore od 1931. do 1981. je prolazio kroz etapu karakterističnih za tip E¹, E² u kojem je prirodno kretamigracijskog salda različitog intenziteta u različitim međupopisnim razdobljima. Pomanjkanje brojčanih podataka nažalost onemogućava detalj-

20) M. Matas, op. cit. str. 20. U predratnim godinama iz Ključica je iselilo 17 mladih ljudi — dječaka koji su preko »Hrvatskog radiša« otišli na izučavanje nekog zanata. U istom razdoblju bilo je poznato i nekoliko slučajeva iseljavanja čitavih obitelji u slavonske krajeve, gdje je tada zemlja bila relativno jeftina i gdje se mogao zasnovati nov život bolji nego na siromašnom krškom posjedu rodnog sela. U ovom razdoblju je bio i drugi svjetski rat, u toku kojeg je stradalo 75 stanovnika ovog sela.

nije analize ali se s velikom sigurnošću može pretpostaviti da je taj prostor u predratnom razdoblju i prvim poratnim popisnim razdobljima prolazio kroz etapu karakterističnih za tip E¹, E² u koje mje prirodno kretanje bilo pozitivno s dosta visokim brojčanim vrijednostima, a migracijski saldo negativan što potvrđuje i popisom ustanovljeni pad stanovništva.

Iz tabele 4 i crteža 2 vidljivo je da je u razdoblju 1963—1970. prirodni prirast stanovništva Splitske zagore bio pozitivan i sa relativno visokim stopama. Razlika između nataliteta i mortaliteta je bila 1819. Popisom 1971. ustanovljen je manjak u odnosu na stanje 1963. g. od 3829 stanovnika ili 21,56% u odnosu na prirodni prirast dotičnog razdoblja. To znači da je u navedenom razdoblju stanovništvo Zagore smanjeno za 18,19% u odnosu na stanje 1963. g. U tom razdoblju opće kretanje stanovništva Zagore je bilo u skladu s tipom E³ kojeg karakteriziraju manje stope prirodnog kretanja od stopa popisom ustanovljenog smanjenja, a što se po trendu smatra izrazitom depopulacijom. U slijedećem desetogodišnjem razdoblju od 1971—1981. nastavljen je isti trend, ali s daleko nepovoljnijom kombinacijom. U tom razdoblju prirodni prirast je bio pozitivan, ali simbolično malit te je prevaga nataliteta nad mortalitetom iznosila svega 243. S druge strane popisom je ustanovljen manjak od 3819 stanovnika što skupa sa postojećim prirodnim prirastom daje manjak od 4062 osobe. Uspoređujući navedeni manjak sa stanjem u 1971. proizlazi da on čini 21,29% ukupnog stanovništva u 1971. godini. Ovakvim odnosima u općem kretanju stanovništva prostor splitske zagore se nalazi u završnoj fazi tipa E³ i na pragu je tipa E¹ čiji je trend izumiranje sa svim negativnim socijalnim, gospodarskim, psihološkim i općobrambenim posljedicama.

U istom razdoblju područje općine Split u cjelini, a zahvaljujući prvenstveno snažnoj koncentraciji stanovništva u njenom priobalnom dijelu imalo obilježje tipa I¹ u kojem je prirodno kretanje pozitivno kao i popisom ustanovljeno kretanje (povećanje), a stope popisom ustanovljenog kretanja (povećanja) su veće od prirodnog kretanja. Za razliku od zagorskog pojasa koje karakterizira trend izrazite depopulacije ili zumiranja općina u cjelini ima trend ekspanzije imigracijom.

Način iseljavanja stanovništva zagorskih sela u novijem razdoblju se donekle razlikuje od načina iseljavanja u predratnom periodu i prvim poslijeratnim godinama. Zahvaljujući uvođenju brojnih autobusnih linija prema većini zagorskih sela i zaselaka velik broj stanovnika prije definitivnog napuštanja svog mjesta prolazi kroz faze dnevne i tjedne migracije. Oni su istovremeno industrijski ili građevinski radnici u poduzećima primorskog pojasa i poljoprivrednici. Dvojno zanimanje je nužna varijanta većine tih radnika koji su u pravilu bez kvalifikacija ili je ona veoma niska, zbog čega su i primanja u poduzećima mala i nedovoljna za naglo preseljavanje sa čitavom obitelji. Za to vrijeme žena i djeca odnosno stariji roditelji ostaju na selu i obrađuju imanje, a radnik migrant im se pridružuje nakon povratka s posla ili preko vikenda. Proizvodi (ratarski ili stočarski) sa imanja u kombinaciji sa zaradom u poduzeću čine sigurniju materijalnu osnovu i pružaju bolje uvjete života.

Seoba zrelih grupacija, a zadržavanje mladih i starih u zagorskim selima uzrok je pomalo čudne starosne strukture stanovništva u kojoj je udio mladog stanovništva relativno povoljan, a udio starog nepovoljan i sa stalnom tendencijom povećanja stanovništva starijeg od 60 godina. Završetkom

osnovne škole i djeca odlaze sa sela prema primorju gdje se upisuju u srednje škole ili se zapošljavaju u poduzećima primorskog pojasa, čime se povećava armija migranata iz zagorskih sela.

Radeći u gradu, a živeći na selu, značajan broj radnika ušteduje određena novčana sredstva namijenjena definitivnom prelasku u grad. Na žalost ona najčešće nisu dovoljna za kupnju stana ili kuće, te ih njihovi vlasnici ulažu u kupnju jeftinijeg zemljišta na perifernoj zoni grada, ili u manje povoljnim lokalitetima Kaštela ili Solina i gradnju kuće ili kućice i to najčešće na diviji način. Ovakav tip izgradnje i rješavanja stambenog problema najviše odgovara doseljenicima iz zagorskih sela. Gradi se na jeftinijem zemljištu loše kvalitete, izbjegava se duga i skupa administrativna procedura oko izdavanja građevinske dozvole i različitih komunalnih doprinosa, gradnja se odvija postepeno, a graditelji koriste vlastitu radnu snagu, te solidarnu pomoć rođaka, susjeda i poznanika.

Dovršavanje objekta ili njegovo osposobljavanje za zadovoljavanje skromnih stambenih zahtjeva često se prilagođava dolasku već poodrasle djece u srednje škole ili na radno mjesto. Time se i bivši dnevni migrant postepeno pretvara u tjednog, a smrću starijih roditelja odlasci na selo su sve rjeđi. Imanja se zapuštaju i pretvaraju u ugar, čime nastupa faza definitivnog napuštanja zagorskih sela.

Popisom 1981. godine je ustanovljeno da u cijelom prostoru Splitske zagore ima 3 776 radnika. Od tog broja je čak 3 188 ili 84,65% radilo u drugom mjestu iste općine. Popisom nije definirano koja su to mjesta, ali se sa sigurnošću može reći da ih je najveći broj odlazilo prema splitskom gradskom području. U mjestu stanovanja radilo je svega 476 radnika ili 12,64%. Veći broj radnika koji rade u mjestu stanovanja imaju naselja Gornji Muć 20%, Donji Muć 43%, Gizdavac 41%, Koprivno 50%, Vučevica 42,8% i neka druga. U navedenim naseljima postoje manji industrijski pogoni (»Jugoplastika« u Muću, Mijekara u Lećevici) ili snažnije poljoprivredne zadruge u kojima su navedeni radnici zaposleni.

Snažnim dnevnim migracijama doprinose i daci putnici koji također zahvaljujući učestalijim autobusnim linijama ili posebnim dačkim autobusima svakodnevno putuju u splitske srednje škole. Od ukupnog broja stanovnika 1981. na učenike srednjih škola je otpadalo 804 ili 5,28%. U Split je svakodnevno putovalo 556 učenika ili 68,77%, a 224 ili 28,21% je stanovalo u Splitu ili bližoj primorskoj okolici. Za pretpostaviti je da će najveći broj učenika nakon završene srednje škole definitivno odseliti iz svog zagorskog zavičaja.

Zbrajanjem svih onih koji zbog radničkih i učeničkih obaveza dnevno ili tjedno putuju u drugo mjesto iste općine (u pravilu prema Splitu) proizlazi da se privremenim migrantima može smatrati 4 164 stanovnika ili 27,3% ukupnog stanovništva Splitske zagore. Uvažavajući sadašnje društvene odnose i procese može se pretpostaviti da će se najveći dio ovih privremenih migranata u vrlo kratkom roku pretvoriti u stalne, tj. da će definitivno preseliti prema priobalnom dijelu splitske općine.

Zbirni podaci o kretanju stanovništva splitske zagore u proteklih 130 godina su što je i logično, rezultat kretanja stanovništva po naseljima tog dijela splitske općine. Među 39 naselja ovoga prostora nema ni jednog za koji je zadnjim popisom evidentiran rast stanovništva. Sva ona gube stanovništvo a razlike su u stopama pada i godini početka pada. Tako

se npr. u 17 naselja bilježi pad od 1931. godine (te godine su imali maksimalan broj stanovnika), u 9 od 1921., u 5 od 1961., u 3 od 1948., u 3 od 1971. i u 2 od 1910. Skoro polovica naselja izgubila je više od 60% stanovnika u odnosu na popisnu godinu kada je zabilježen maksimalan broj. Tako su npr. 4 naselja (Korušce, Labin, Vučevica i Zelovo) izgubila 70—80% stanovnika, 7 naselja (Gizdavac, Konjsko, Kotlenica, Velika i Mala Milešina, Radošić i Veliki Broćanac) 60—70%, a 8 naselja (Bračević, Divojević, Donje Ogorje, Donje Postinje, Dugobabe, Gornje Ogorje, Lečevica i Ulbe) 50—60%. Gubitak od 40 do 50% imalo je 6 naselja (Bogdanović, Kladnjice, Prugovo, Radunić, Radošić, Ramljane i Trolokve), a gubitak od 30—40% također 6 naselja (Brštanovo, Donji Muć, Gornje Postinje, Pribude, Prgomet i Sutina). S manjim gubicima između 20 i 30% su 4 naselja (Gornji Muć, Koprivno, Nisko i Primorski Dolac), a između 10 i 20% samo naselje Liska. Najmanji gubitak ispod 10% imala su 3 naselja (Dugopolje 2,06%, Neorić 5,66% i Crivac 9,64%). Dugopolje i Neorić su maksimalan broj stanovnika imali 1971., a Crivac 1931., ali je u ovom selu broj stanovnika u međuvremenu oscilirao, tj. bilo je razdoblja pada i porasta stanovnika.

Usporednom analizom prirodnog kretanja i pada stanovništva u posljednjem međupopisnom razdoblju uočava se, da te dvije komponente općeg kretanja stanovništva imaju približno ista obilježja po navedenim grupama naselja iz čega se mogu naslućivati ili prognozirati budući tokovi.

Naselja s najvećim gubitkom stanovništva (70—80%) u zadnjem desetljeću imaju negativan prirodni prirast i pad stanovništva u odnosu na prethodni popis, s napomenom da su stope ustanovljenog smanjenja veće (negativnije) od stopa prirodnog kretanja stanovništva. Ta sela pripadaju tipu E⁴ a trend daljnjeg kretanja je izumiranje.

Slična je situacija i u drugoj grupaciji i u njoj su stope ustanovljenog smanjenja veće od stopa prirodnog prirasta i to kod naselja Gizdavac, Mala Milešina, Radošić i Broćanac. U naselju Kotlenica i Velika Milešina zabilježene su nulte stope prirodnog priraštaja što bi ova naselja (s obzirom na smanjenje stopa prirodnog prirasta u odnosu na prethodno osmogodišnje razdoblje) svrstavalo u grupaciju E⁴. Naselje Konjsko je u zadnjem razdoblju imalo pozitivan prirodan prirast, ali je negativnost ustanovljenog smanjenja izrazitija od pozitivnosti prirodnog kretanja, te zbog toga ovo naselje pripada tipu izrazite depopulacije E³. Stope prirodnog kretanja su u zadnjem desetljeću niže (3,01%) nego u prethodnom osmogodišnjem razdoblju (8,66%).

Grupacija sela koja su izgubila 50—60% ili 40—50% stanovništva također u većini pripadaju tipu E⁴ i imaju trend izumiranja. Negativno prirodno kretanje i popisom ustanovljeno kretanje negativno ali s izrazitijom negativnošću stopa prirodnog kretanja stanovništva imala su sela Bračević, Divojević, Kladnjice, Prugovo, Ramljane, Donje Postinje, Gornje Ogorje, Uble, Bogdanović i Liska. U ovoj grupi se ističe naselje Kladnjice sa izrazito naglašenim negativnim stopama prirodnog kretanja (—11,81%).

Naselja Radunić, Trolokve, Donje Ogorje, Dugobabe i Lečevica su imala pozitivno prirodno kretanje i manjak ustanovljen popisom, te pripadaju trendu izrazite depopulacije.

Nešto povoljniju situaciju imaju naselja s manjim gubitkom stanovništva (30—40%). Osim naselja Sutina koje pripada tipu E⁴ ova ostala

(Brštanovo, Donji Muć, Gornje Postinje, Bribude i Prgomet) imaju pozitivno prirodno kretanje stanovništva i pripadaju tipu E³. Istom tipu pripada Gornji Muć, Koprivno, Nisko, Primorski Dolac i Neorić, dok Crivac i Dugopolje imaju stope prirodnog kretanja veće od stopa popisom ustanovljenog smanjenja, te ih po tome treba svrstati u grupu E² sa tendencijom depopulacije. Analizom prirodnog kretanja stanovništva sela splitske zagore od 1963—1980. godline uočavaju se i drugi zanimljivi podaci karakteristični za prostore eksodusa, među kojima se posebno ističe porast broja sela s negativnim ili nultim prirodnim prirastom (tabela 5).

Tabela 5. Broj sela Splitske zagore s negativnim ili nultim stopama prirodnog prirasta od 1963—1980. godine

Godina	1963.	64.	65.	66.	67.	68.	69.	1970.	71.	72.	73.	74.	75.	76.	77.	78.	79.	1980.
negat. prirast	6	2	4	4	6	4	7	7	11	14	12	20	13	16	17	20	20	26
nulti prirast	2	0	2	0	6	3	4	8	4	7	9	4	8	6	4	8	7	4

Izvor: Tablogrami Republičkog zavoda za statistiku — demografski odjel

Eksodus kao najtipičnije obilježje stanovništva splitske zagore na izvjestan način određuje sva ostala demografska obilježja ili se u njima manifestira, a što posebno dolazi do izražaja u dobnoj i spolnoj strukturi (tabela 6).

Dobna i spolna struktura stanovništva nekog prostora omogućava da se tumači prošlost, sagledava sadašnjost i daju određene prognoze za budućnost, posebno u pogledu potencijalne vitalnosti i biodinamike stanovništva. Kroz elemente spolne strukture i odnosa starosnih grupacija u njoj, izvanredno se uočavaju stanja i procesi koji su vezani za stanovništvo nekog prostora. Takvi elementi ukazuju na podređenost, nadređenost ili ravnopravnost među spolovima. Ukazuju koja je spolna grupacija živjela podobnije ili tegobnijim životom, koja je bila izložena težim fizičkim poslovima, većem stradanju i većem pomoru.

Analizom starosne i spolne strukture stanovništva sela splitske zagore za 1981. godinu uočava se nekoliko karakteristika tipičnih za eksodusno područje, a među kojima se posebno ističe neprirodno uska baza piramide, premda udio mladog stanovništva nije izrazito nepovoljan. Druga značajna osobitost je velika zastupljenost stanovništva starijeg od 60 godina. Veoma je značajno da se starosna struktura u posljednjih 20 godina prateći i odražavajući ubrzane procese iseljavanja bitno mijenjala i poprimala sve negativnije osobine.

Uz navedene karakteristike koje su posljedica brzog iseljavanja u starosnoj strukturi stanovnika Splitske zagore odražavaju se i neke opće osobine, karakteristične za šire republičke i jugoslavenske okvire, kao što su prevaga ženskog nad muškim stanovništvom, te brazda u piramidi u godištim 30—39 i 55—64 godine.

Najizrazitija osobina starosne piramide je njena neprirodna uska baza, što ukazuje na smanjene stope prirodnog prirasta. U ne tako davnoj prošlosti Zagora je bila prostor velike biodinamičke snage s vrlo visokim stopama nataliteta i prirodnog prirasta. Pad stopa nataliteta i prirodnog prirasta je obilježje poslijeratnog razdoblja, a naročito u zadnjih 20-tak

godina. Smanjivanje stopa nataliteta je manje odraz izmijenjene gospodarske strukture i poboljšanih uvjeta života, što je uobičajeno, a više je posljedica intenzivnog iseljavanja stanovništva posebno fertilno najsposobnijih godišta ili godišta koja ulaze u fertilnu dob. Smanjivanje stopa nataliteta se dijelom može dovoditi u vezu i sa brazdom u piramidi, odnosno manjkom fertilno sposobnih grupacija između 30 i 39 godina, a što je pak rezultat smanjenog nataliteta u toku ratnih godina 1941—1945. Iz tabele 7 i crteža 6 je vidljivo da je u posljednjih 18 godina natalitet u zagorskim selima u stalnom opadanju. Godine 1963. u zagorskom pojasu splitske općine je rođeno 537 djece, a 1980. 168. Opadanje nataliteta još bolje dolazi do izražaja ako se navedene apsolutne vrijednosti pretvore u stope. Tako je npr. stopa nataliteta u zagorskim selima 1963. iznosila 25,51‰, 8 godina kasnije ona se spustila na 14,18‰, a 1981. je iznosila svega 11,04‰. Takvim tipom kretanja stopa nataliteta zagorski pojas je u manje od 30 godina prešao iz visokog (iznad 25‰) preko srednjeg (16—25‰) u niski tip (do 15‰) nataliteta²²⁾ (tabela 8 i crtež 7).

Tabela 6. Dobna i spolna struktura stanovništva Zagore i općine Split za 1981.

		UKUPNO		0—4		5—9		10—14		15—19		20—24		25—29		30—34	
		S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Za- gora	S	15215	100	983	6,46	1055	6,93	1377	9,05	1625	10,68	1283	8,43	996	6,54	778	5,11
	M	7427	48,81	494	3,24	544	3,57	700	4,60	856	5,62	763	5,01	610	4,00	499	2,95
	Ž	7789	51,19	489	3,22	511	3,36	677	4,45	769	5,04	520	3,42	386	2,54	329	2,16
Op. Split	S	235922	100	19357	8,20	18794	7,97	17579	7,45	17685	7,50	21023	8,91	22105	9,36	21383	9,06
	M	114726	48,63	9372	3,97	9580	4,06	8943	3,79	8765	3,72	10171	4,31	11135	4,72	10578	4,48
	Ž	121196	51,37	9985	4,23	9214	3,91	8636	3,66	8920	3,78	10852	4,60	10970	4,64	10875	4,58

Tabela 7. Prirodno kretanje stanovništva Zagore i općine Split od 1963. do 1980. godine

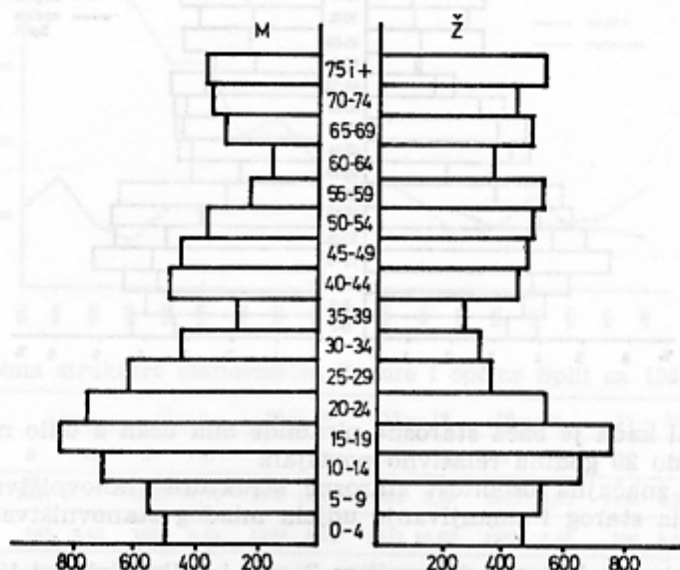
		35—39		40—44		45—49		50—54		55—59		60—64		65—69		70—74		75	
		S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Za- gora	S	570	3,74	939	6,17	936	6,15	881	5,79	766	5,03	535	3,52	606	5,30	787	5,17	885	5,82
	M	281	1,85	493	3,24	451	2,96	389	2,56	244	1,60	168	1,10	309	2,53	348	2,29	384	2,53
	Ž	289	1,89	446	2,93	485	3,19	492	3,23	522	3,43	367	2,42	497	3,27	439	2,88	501	3,29
Op. Split	S	13454	5,70	16942	7,18	16442	6,97	14574	6,17	10770	4,56	6219	2,63	6980	2,96	6003	2,54	6612	2,80
	M	6625	2,81	8627	3,66	8330	3,53	7279	3,08	4730	2,00	2686	1,13	3028	1,29	2470	1,04	2407	1,02
	Ž	6829	2,89	8375	3,32	8112	3,44	7295	3,09	6040	2,56	3533	1,50	3952	1,67	3533	1,50	4205	1,78

Druga komponenta prirodnog prirasta, tj. mortalitet je u istom razdoblju imao trend rasta. U 1963. godini u svim selima Splitske zagore zabilježeno je 212 smrtnih slučajeva, a u 1980. 241. Pretvoreno u stope

²²⁾ Mladen Friganović: Demogeografija — stanovništvo svijeta, Školska knjiga, Zagreb, 1978. str. 81.

CRTEŽ 4. STAROSNA I SPOLNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA
SPLITSKE ZAGORE 1981. GODINE

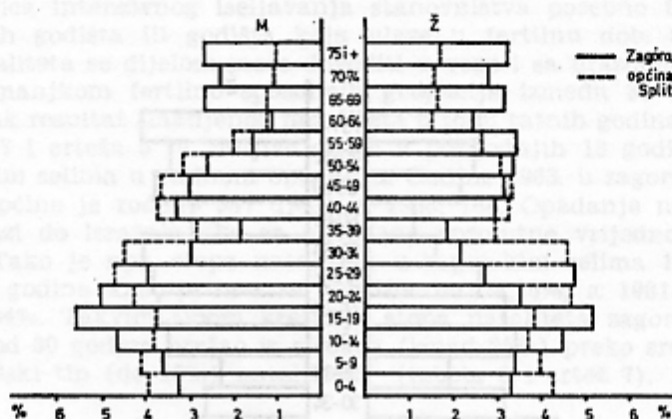
to znači da je 1963. smrtnost iznosila 10,07%, 1971.
11,34% a 1981. 15,84%.

Povećanje stope mortaliteta je također u uskoj vezi sa eksodusom koji je zahvatio zagorska sela. U pravilu iseljavaju češće mlađe grupacije, a na selu ostaju starija godišta i njihov udio se u ukupnom stanovništvu iz godine u godinu povećava, pa je i logično da se starenjem stanovništva povećavaju stope smrtnosti. Kao rezultat nataliteta i mortaliteta je prirodni prirast koji od 1963. godine ima tendenciju stalnog pada, a od 1978. ima negativna obilježja.

Sadašnje niske stope nataliteta, odnosno prirodnog prirasta će vjerojatno kroz naredna desetljeća biti još niže, kada u fertilnu dob prispiju sada deficitarne grupacije mlađih, rođenih 60-tih i 70-tih godina (od kojih će jedan dio sigurno iseliti). Pad stopa nataliteta i ubrzano iseljavanje će utjecati na daljnje starenje demografske mase, a time i na povećane stope mortaliteta što će sigurno dovesti do nestajanja ili izumiranja pojedinih sela ili zaselaka.

Intenzivni procesi iseljavanja i pada prirodnog prirasta stanovništva se veoma dobro uočavaju usporedbom starosne piramide stanovništva za 1961. i 1981. godinu (tabela 9 i crtež 8). Baza starosne piramide za 1961. je bila šira, što pokazuje da je u četrdesetim i pedesetim godinama zagorski prostor bio životniji s većim stopama nataliteta i prirodnog prirasta te da je iseljavanje stanovništva imalo manji intenzitet nego u zadnja dva desetljeća. Visokim stopama nataliteta (preko 25%) i prirodnog prirasta u tom periodu treba objašnjavati pomalo neobičnu kombinaciju u

CRTEŽ 5. ODNOS STAROSNE I SPOLNE STRUKTURE STANOVNIŠTVA SPLITSKE ZAGORE I OPĆINE SPLIT PREMA %-TNOM UDJELU PETOGODIŠNJIH GRUPACIJA 1981. GOD.

1981. godini kada je baza starosne piramide bila uska a udio mladog stanovništva do 20 godina relativno povoljan.

Druga značajna osobitost starosne strukture stanovništva je povećanje udjela starog i smanjivanje udjela mladog stanovništva.

Tabela 7. Prirodno kretanje stanovništva Zagore i općine Split od 1963. do 1980. god.

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Zagora	N 537	545	515	494	415	413	309	335	270	244	238	213	200	182	225	179	182	166
	M 212	248	186	166	210	185	203	206	216	207	217	218	159	185	159	187	198	241
Općina	N 2562	2681	2836	2867	2891	3063	3041	3165	3437	3675	3584	3589	3764	3880	4121	4167	4185	4041
	M 1027	1081	1046	1022	1130	1162	1244	1271	1350	1369	1396	1267	1258	1398	1418	1483	1510	1693
Ukupno	PP 1535	1600	1790	1845	1751	1901	1797	1894	2087	2306	2188	2322	2506	2482	2703	2884	2875	2348

Izvor: vidi 17. bilješku

Tabela 8. Prirodno kretanje stanovništva Zagore i općine Split za 1963, 1971 i 1981.

	1963	1971	1981
Zagora	porod 25,51	14,18	11,04
	pomor 10,07	11,34	15,84
	priraštaj 15,44	2,83	-4,80
Općina Split	porod 17,87	18,57	17,13
	pomor 7,16	7,29	7,17
	priraštaj 10,71	11,27	9,96

Izvor: vidi 17. bilješku

OBRZ 6. - PRIRODNO KRETAJJE STANOVNIŠTA SPLITSKE ZAGORE OD 1963-1980.

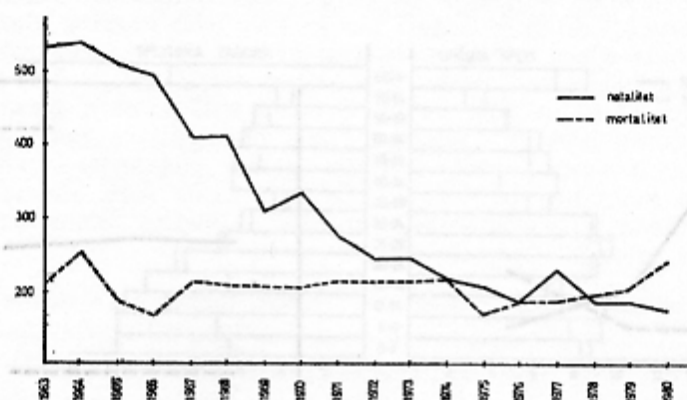

Tabela 9. Dobna struktura stanovništva Zagore i općine Split za 1961. i 1981.

	SVEGA	0 — 4		5 — 9		10 — 14		15 — 19		20 — 24		25 — 29		30 — 34		
		S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	
		Za-gora	1961	21546	2857	11,77	2537	11,77	2450	11,37	1358	6,30	1929	8,95	1465	6,80
	1981	15215	983	6,46	1055	6,93	1377	9,05	1625	10,68	1283	8,43	996	6,54	778	5,11
Opć. Split	1961	182873	11958	6,54	12421	6,80	12445	6,81	8951	4,90	12084	6,62	13039	7,19	11807	6,52
	1981	235922	19357	8,20	18794	7,97	17579	7,45	17685	7,50	21023	8,91	22105	9,30	21383	9,06

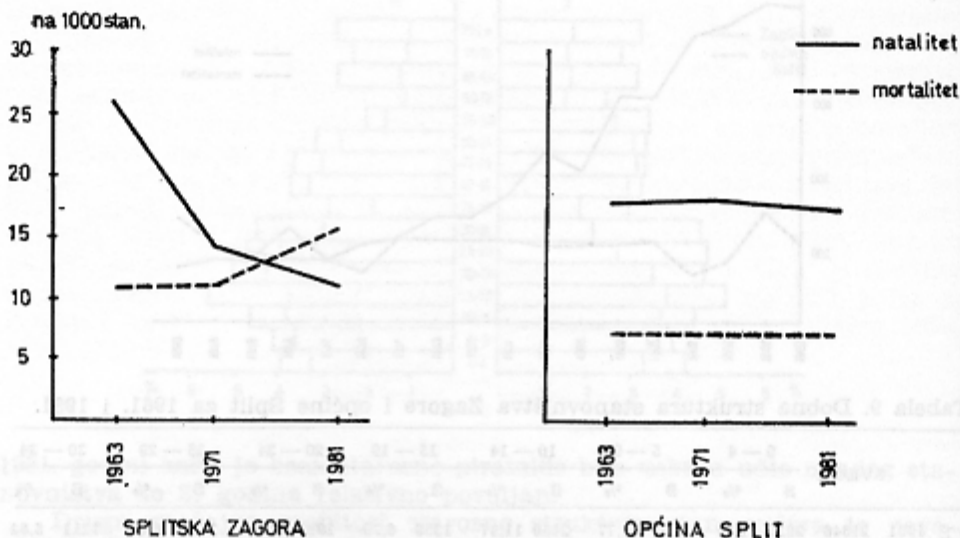
	35 — 39		40 — 44		45 — 49		50 — 54		55 — 59		60 — 64		65 i više		
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	
	Za-gora	1961	948	4,40	680	3,15	1064	4,94	1186	5,50	990	4,59	922	4,28	1945
	1981	570	3,74	939	6,17	936	6,15	881	5,79	766	5,03	535	3,52	2478	16,29
Opć. Split	1961	8922	4,88	5775	3,16	7611	4,17	7609	4,17	6007	3,29	4945	2,70	9311	5,10
	1981	13454	5,70	16942	7,18	16442	6,97	14574	6,17	10770	4,56	6219	2,63	19595	8,38

Izvor: Tablogrami Republičkog zavoda za statistiku

Tabela 10. Starosne grupacije stanovništva Zagorskog pojasa splitske općine i općine Split u cjelini prema popisima 1961. i 1981.

	1961.						1981.						Promjene u % od 1961. do 1981.		
	ukupno			u %			ukupno			u %					
	M	Z	S	M	Z	S	M	Z	S	M	Z	S	M	Z	S
Zagorski pojas	9202	9477	2867	42,7	43,9	13,31	5039	7162	3014	33,12	47,07	19,81	-9,58	+3,09	+6,50
Općina Split	45790	72445	14638	34,46	54,52	11,01	73419	136717	25876	31,12	57,95	10,93	-3,34	+3,43	-0,08

CRTEŽ 7. PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA ZAGORE I OPĆINE SPLIT ZA 1963, 1971 i 1981.

Iz tabele 10 i crteža 9 je vidljivo da je u zagorskom pojasu u 1981. bilo svega 33,12% stanovništva mlađeg od 20 godina, a čak 19,81% starijeg od 60 godina. S ovakvim sastavom stanovništva po dobnim skupinama Splitska zagora se nalazi između 4 i 5 stupnja, tj. između starosti i duboke starosti²³⁾. Dvadeset godina ranije kad je prirodni prirast bio veći a iseljavanje eksodus manjeg intenziteta, odnos je bio znatno povoljniji. Te godine je zagorski pojas imao 42,7% stanovništva mlađeg od dvadeset godina, te je po kriteriju udjela mlađeg stanovništva pripadao mlađem tipu stanovništva po dobnom sastavu. Uspoređujući odnose u 1961. i 1981. vidljivo je da je u tom razdoblju grupa mladih stanovništva. Ono je 1981. činilo 51,19% ukupnog stanovništva zagorskih 6,5%. Odnosi u širem općinskom području su znatno drukčiji što je u skladu sa snažnim migracijskim strujama prema priobalnom području, a posebno prema atraktivnom Splitu, koji svojim ranzolikim funkcijama i gospodarskim mogućnostima privlači stanovništvo ne samo iz bližeg zagorskog pojasa, nego i iz šireg unutrašnjeg područja naše zemlje.

Starosna struktura stanovništva po naseljima Splitske zagore u većini slučajeva odgovara srednjoj vrijednosti zagorskog pojasa u cjelini. Detaljnijom analizom mogu se izdvojiti naselja sa većim odnosno manjim udjelom mladog ili starog stanovništva. Naselja s pozitivnim prirodnim kretanjem stanovništva u pravilu imaju veći udio mladog stanovništva. Tako je na primjer naselje Crivec imalo 43,51% mladog sta-

23) M. Friganović, op.cit. str. 111.